

Jared C. Calaway, *The Sabbath and the Sanctuary. Access to God in the Letter to the Hebrews and its Priestly Context* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 349; Tübingen: Mohr Siebeck 2013). Pp. xiv + 250; €74,00. ISBN 978-3-16-152365-6

ARTUR MALINA

Wydział Teologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: malina@naos.pl
ORCID: 0000-0003-4961-2254

Recenzowana monografia jest znacznie przepracowaną wersją rozprawy doktorskiej przedstawionej w 2010 roku na Columbia University w Nowym Jorku. Promotorem rozprawy był zmarły w 2011 roku Alan F. Segal, którego główne zainteresowania badawcze koncentrowały się jednak na wzajemnych relacjach między tradycjami judaizmu okresu rzymskiego i wczesnego chrześcijaństwa, a nie na problematyce Listu do Hebrajczyków (w recenzowanej książce nie jest cytowana żadna jego praca). Takie ujęcie – zestawiające recepcję oraz reinterpretację tematów i motywów pierwszej części Biblii Hebrajskiej i Biblii Greckiej w dwóch paralelnych nurtach: judaizmu i chrześcijaństwa – wyraża już tytuł rozprawy doktorskiej: *Heavenly Sabbath, Heavenly Sanctuary: The Transformation of Priestly Sacred Space and Sacred Time in the “Songs of the Sabbath Sacrifice” and the Epistle to the Hebrews*. Oddaje on dobrze pierwotną koncepcję obronionej dysertacji, którą tworzą trzy główne części: pierwsza została poświęcona zbadaniu związków między szabatem a sanktuarium oraz przedstawieniu ich znaczenia w Biblii Hebrajskiej, która jest wspólnym źródłem dla późniejszych nowych ujęć tych związków oraz reinterpretacji ich znaczenia; druga część dysertacji analizuje te nowe ujęcia i ich późniejsze reinterpretacje w judaizmie okresu Drugiej Świątyni, reprezentowane przez Pieśni Ofiary Szabatowej; trzecia bada pod tym samym kątem List do Hebrajczyków.

Zmodyfikowane tytuł książki oraz jej struktura, umieszczająca w centrum List do Hebrajczyków, sugerują, że mamy do czynienia z egzegetyczno-teologicznym studium problemu obecnego w Nowym Testamencie. Prawdopodobnie pierwotna i dość spójna struktura dysertacji została zmieniona ze względu na włączenie jej do serii wydawniczej poświęconej egzegetycznym badaniom tekstów Nowego Testamentu, chociaż zachowano analizy tekstów źródłowych razem z wynikami szczegółowych badań. Jednak teksty Biblii Hebrajskiej oraz zbiór trzynastu pieśni, poświadczonych przez manuskrypty pochodzące z Qum-

ran i Masady, tylko pozornie są ujęte jako tło dla teologicznego tematu Listu do Hebrajczyków. Faktycznie nie są one zaledwie kontekstem kapłańskim, ani też kwestia dostępu do Boga nie jest badana jako temat wiodący w Liście do Hebrajczyków, nawet jeśli na takie uwydatnienie tego tematu wskazuje pierwsze określenie w podtytule książki. Pomimo że tytuł zapowiada studium sprofilowane wokół pojęcia „access”, to w rzeczywistości praca jest bardzo bliska pierwotnej wersji rozprawy doktorskiej.

Jednak oryginalna rozprawa nie jest tak jednoznacznie ukierunkowana na List do Hebrajczyków, lecz raczej służy porównaniu dwóch paralelnych interpretacji wyrastających z niektórych tradycji Biblii Hebrajskiej. Pierwsza z trzech części rozprawy wykazuje, że teksty tradycji kapłańskiej zestawiają ze sobą podstawowe kategorie: temporalną, którą jest szabat, oraz lokalną, którą jest sanktuarium, jako będące równoważne z fundamentalną dla tych tekstów ideą świętości. Ten ich związek jest osadzony już na znanym z Enuma Elisz schemacie narracyjnym: bóstwo stwarza, zasiada na tronie, otrzymuje sanktuarium i odpoczywa. Pieśni Ofiary Szabatowej oraz List do Hebrajczyków odzwierciedlają ten schemat w sposób podobny, gdyż umieszczają go na planie niebieskim. W tekście pochodzącym z Pustyni Judzkiej szabat staje się temporalnym dostępem do sanktuarium, zaś w Liście do Hebrajczyków zarówno szabat, jak i niebieskie sanktuarium są równoważnymi określeniami dla obrazu wstępowania do życia w niebie i zbliżenia się stworzenia do Boga. Autor rozprawy słusznie zwraca uwagę na jedno istotne uwarunkowanie wspólne dla tych tekstów, zestawiających ze sobą te dwie rzeczywistości: temporalną i lokalną. W okresie formacji tych trzech źródeł sanktuarium było niedostępne. W latach niewoli babilońskiej i bezpośrednio po niej sanktuarium było zburzone. Przynależący do wspólnoty w Qumran posługiwali się tekstem interpretującym związek między szabatem a sanktuarium w czasie, kiedy byli odseparowani od świątyni w Jerozolimie. Natomiast autor Listu do Hebrajczyków rozważał ten związek, kiedy Druga Świątynia została już zburzona przez Rzymian. Zaczynając od niewoli babilońskiej, przez okres Drugiej Świątyni, sakralność sanktuarium mogła być doświadczana w obchodzie szabatu jako uświęconego czasu. Pytanie o osobę umożliwiającą dostęp do przestrzeni świętej pojawiło się już w konflikcie między ruchem Jezusa a kręgami kapłańskimi, zaś stało się kwestią jeszcze bardziej palącą w okresie rewolty żydowskiej przeciw Rzymianom, a zwłaszcza po ustaniu kultu po zburzeniu świątyni.

Recenzowaną książkę, zamiast tryptyku umieszczającego na skrzydłach dwie paralelne (ale nieidentyczne reinterpretacje koncepcji zarysowanej w okresie niewoli babilońskiej i po niej), tworzy sześć rozdziałów, z których pięć odnosi się – zarówno przez zawartość, jak i tytuły – do Listu do Hebrajczyków. Pierwszy segment nieopublikowanej rozprawy doktorskiej, będąc wprowadzeniem do trzech głównych części, otwiera tytuł: „Introduction: Investigating the Inter-

sections of the Sabbath and the Sanctuary: Toward a Spatiotemporal Poetics”. Natomiast w książce pierwszy z sześciu rozdziałów jest zatytułowany: „Introduction: Accessing God through the Intersection of Sacred Space and Sacred Time in the Letter to the Hebrews and Its Priestly Context” (s. 1-31). Łączy on dwa rodzaje zagadnień: najpierw porusza kwestie związane z *Sitz im Leben*, a następnie przedstawia stan badań zarówno nad bardziej ogólnymi koncepcjami przestrzeni i czasu w liście, jak i nad ich szczegółowym ujęciem już w wymiarze sakralnym czy w konkretnym wyrazie, którym jest idea sanktuarium i szabatu według Listu do Hebrajczyków. Wśród zagadnień izagogicznych autor zwraca uwagę na zależności między Listem do Hebrajczyków a platońskimi i filonowymi koncepcjami, na które wskazuje użycie podobnych środków literackich i terminologii. Ponadto odnosi się on do podobieństw między eschatologią tego listu a żydowską apokaliptyką, poznaną lepiej dzięki odkryciom pism na Pustyni Judzkiej; wzmiankuje motywy świadczące o interakcji ze światem cesarstwa rzymskiego; uwydatnia niektóre analogie z innymi pismami Nowego Testamentu. Rozważając fundamentalne założenie o braku dostępu do sanktuarium, kiedy szerzej dyskutuje kwestię związku między tragicznym losem świątyni w Jerozolimie w pierwszej wojnie żydowskiej a czasem kompozycji Listu do Hebrajczyków, trafnie spostrzega, że chociaż brakuje jednoznacznych argumentów za datą powstania listu przed jej zburzeniem lub po tej katastrofie, to jednak w każdym razie – w przekonaniu ówczesnych lub faktycznie – świątynia była zawsze zagrożona. Część pierwszego rozdziału jest poświęcona analizie stanu badań nad kategoriami miejsca i czasu – od ich najszerzego ujęcia (np. w refleksji I. Kanta w *Critique of Pure Reason*) do wyrazu już bardzo konkretnego w kombinacjach idei sanktuarium i szabatu obecnych w literaturze judaizmu i wczesnego chrześcijaństwa. Ta część jest dość dobrze udokumentowana w obszernych przypisach.

Drugi rozdział (s. 32-58) bada teksty Księgi Ezechiela, Pięcioksięgu (identyfikowane ze źródłami kapłańskim = Priestly Source [P] i szkołą świętości = School of Holiness [H]) oraz Trito-Izajasza. Tradycja kapłańska ściśle wiąże ze sobą instytucje o wymiarze przestrzennym (sanktuarium) i temporalnym (szabat). W Ezechielu i w H stają się one równoważne ze świętością, zaś w Trito-Izajaszu zachowanie szabatu jest warunkiem dostępu do sanktuarium.

Rozdział trzeci (s. 59-97) zajmuje się dwoma rozdziałami Listu do Hebrajczyków, które przekształcają biblijną ideę odpoczynku, identyfikowaną z wejściem do ziemi obiecanej, w rzeczywistość o wymiarze czasowym. Takim protologicznym i eschatologicznym szabatem jest dzień Pański zainaugurowany przez wejście Jezusa do niebieskiego sanktuarium. To połączenie dwóch rzeczywistości – szabatu z sanktuarium niebieskim – stanowi wyraźną paralelę do Pieśni Ofiary Szabatowej. List do Hebrajczyków dokonuje jednak istotnej transformacji związku między tymi wymiarami w stosunku do tra-

dycji kapłańskiej Pięcioksięgu. Podczas gdy w tej tradycji zachowanie roku szabatowego jako odpoczynku dla ziemi jest środkiem dla pozostania na tej ziemi, w Liście do Hebrajczyków sama ziemia jest identyfikowana z odpoczynkiem szabat.

Rozdziały czwarty (s. 98-138) i piąty (139-177) skupiają się na wypowiedziach Listu do Hebrajczyków przedstawiających kontrast między kultem dawnym a nowym, zarówno w wymiarze przestrzennym, jak i czasowym. List do Hebrajczyków (8,5), podobnie jak Pieśń Ofiary Szabatowej, nawiązując do tradycji kapłańskiej, łączącej ze sobą sanktuarium i szabat, ukazuje niebo jako przybytek, który jest przeciwstawiony ziemskiej świątyni. Podobieństwo dwóch reinterpretacji – qumrańskiej w pieśni i wczesnochrześcijańskiej w liście – nie tylko nie implikuje jakiegś zależności między nimi, ale ma swoje wyraźne granice. W tej pierwszej wizja niebieskiego sanktuarium nawiązuje w warstwie leksykalnej i obrazowej do widzenia Ezechiela. W tej drugiej – oryginalne połączenie dwóch wymiarów nie nawiązuje wprost do Ezechiela, lecz do Psalmu 95 i jego interpretacji wyjścia Izraelitów z Egiptu, podanej w trzecim i czwartym rozdziale listu. Także w dynamicznym aspekcie kultu, który zapewnia według jednego i drugiego tekstu dostęp do Boga, należy zwrócić uwagę na różnice. W tekście qumrańskim pierwsza osoba liczby mnogiej oznacza zbiorowy podmiot kultu – wspólnotę ziemską, która łączy się z liturgią niebieską bytów duchowych. Natomiast w Liście do Hebrajczyków otwarcie dostępu do Boga jest dziełem samego Jezusa, który jako najwyższy kapłan według porządku Melchizedeka, oczyszcza, uświęca i doskonali posłusznie podążających za Nim, aby mogli otrzymać dostęp do – pojmowanych eschatologicznie – szabat i sanktuarium, identyfikujących się z Bożym tronem i Bożą obecnością. W każdym z przypadków wspólnota znajduje się w odmiennych stosunkach do niebieskiego kultu. Tę odmienność uwydatnia fragment wyróżniony przez J. Calawaya kursywą:

Both the Songs and Hebrews, therefore, offer a communal experience of heavenly realities, but in inverse manners: Those reciting the Songs liturgically experience heavenly realities in order to catalyze the heavenly sacrifice; for Hebrews, the sacrifice is the means by which the community can enter heavenly realities (s. 176-177).

Ostatni rozdział (s. 178-206) dostarcza wartościowych spostrzeżeń odnośnie do czasu i warunków kształtowania się paralelnych reinterpretacji tradycji kapłańskiej. Autor zamiast traktować sam czas zniszczenia świątyni jako wyznaczący powstanie Listu do Hebrajczyków (przed albo po tym wydarzeniu), zwraca uwagę na analogie między położeniem środowiska Pieśni Ofiary Szabatowej a sytuacją wyłaniającego się chrześcijaństwa.

Jak ocenić całą monografię? Najpierw warto zwrócić uwagę na niektóre znaczące braki w prezentacji stanu badań, gdyż zdradzają one istotne ograniczenie w podejściu do badanych tekstów i zawężenie metodologiczne w ich interpretacji.

Nie tylko w pierwszym rozdziale rozprawy, ale także w innych jej miejscach nie ma dowodów na znajomość pewnych ważnych prac, które ukazały się jeszcze przed obroną pracy doktorskiej. Pominęto przede wszystkim istotne studium odnoszące się do tematu spoczynku szabatowego traktowanego z perspektywy eschatologicznej nie tylko w Hbr 3–4, lecz też w innych pismach Nowego Testamentu. To opuszczenie razi szczególnie, gdyż chodzi o monografię wydaną w tej samej serii, co recenzowana książka: J.C. Laansma, 'I Will Give You Rest'. *The Rest Motif in the New Testament with Special Reference to Mt 11 and Heb 3–4* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 098; Tübingen: Mohr Siebeck 1997). W studiach poświęconych kategoriom temporalnym w Liście do Hebrajczyków należało też uwzględnić pracę A. Portalatína *Temporal oppositions as hermeneutical categories in the Epistle to the Hebrews* (Europäische Hochschulschriften. Series 23. Theologie 833; Frankfurt am Main – Bern: Lang 2006). Indeks cytowanych autorów zdradza także pominięcie mniejszych studiów wprost odnoszących się do interpretacji idei odpoczynku szabatowego, np.: A.T. Lincoln, „Sabbath, Rest, and Eschatology in the New Testament”, *From Sabbath to Lord's Day. A Biblical, Historical, and Theological Investigation* (red. D.A. Carson) (Grand Rapids: Zondervan 1982) 177-201, czy do koncepcji przestrzeni czasu w Liście do Hebrajczyków, np.: T. Witulski, „Zur Frage des Verhältnisses der Dimensionen von Raum und Zeit in der Konzeption der Eschatologie des Hebräerbriefes”, *BZ* 51/2 (2007) 161-192. Teksty judaizmu okresu Drugiej Świątyni, a zwłaszcza Pieśni Ofiary Szabatowej, jako źródła judaizmu pozwalające zrozumieć teologię listu w kontekście judaizmu okresu Drugiej Świątyni, są badane przez E.F. Masona (“You Are a Priest Forever”. *Second Temple Jewish Messianism and the Priestly Christology of the Epistle to the Hebrews* (STDJ 74; Leiden: Brill 2008), do którego autor także się nie odwołuje.

Pominięcie w recenzowanej pracy książek i artykułów, które oferują badania z teologii biblijnej – oparte na solidnej analizie historyczno-krytycznej – nawet jeśli nie było zamierzone przez J. Calawaya, dobrze odpowiada dość ograniczonemu wkładowi tej publikacji w interpretację Listu do Hebrajczyków jako świadectwa określonej teologii chrześcijańskiej drugiej połowy I wieku. Recenzowana praca przedstawia się bowiem jako naprawdę solidny komentarz napisany w ujęciu właściwym dla wąsko rozumianej Religionsgeschichte. W takim podejściu interpretacje dokumentów, które powinny być widziane jako literacko i teologicznie spójne, chociażby z perspektywy jedności implikowanego autora i czytelnika, sprowadzone są do szczegółowej analizy poszukują-

cej tylko genezy poszczególnych składników materialnych i formalnych przez odnoszenie ich do wcześniejszych postaci czy w końcu źródeł, oraz do zestawiania paralelnych idei w celu wydobywania podobieństw i różnic między tymi elementami. Tylko w tym zawężonym zakresie recenzowana książka może satysfakcjonować czytelnika.